

Н.А.Сейко,

провідний науковий співробітник

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

КИЇВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ОКРУГ ЯК ОСЕРЕДОК ДОБРОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОСВІТИ ХІХ – ПОЧ.ХХ СТОЛІТТЯ

*У статті представлено огляд доброчинності у Київському навчальному
окрузі та проаналізовано її особливості з огляду на традиції доброчинності*

Правобережжя України

Проблема доброчинності як феномена розвитку соціального інституту освіти (з одного боку), та соціалізації особистості (з іншого), — стала віднедавна об'єктом дослідження науковців у багатьох галузях науки. Це історичні, історико-педагогічні, філософські, соціологічні дослідження (Добрянський І.А., Постолатій В.В. Гуз А.М. Донік О.М. Ступак Ф.Я., Нарядько А.В. Поляруш С.І. та ін.). Значна увага приділена науковцями місцю та значенню особистої ініціативи у створенні системи доброчинності в Україні у середині ХІХ століття¹. Як правило, розвиток доброчинності у сфері освіти аналізується у регіональному контексті (дослідження Правобережжя, Слобожанщини, Лівобережжя, окремих губерній). Однак з нашого погляду, доброчинність у сфері освіти концентрувалася передусім у навчальних округах ХІХ століття; більше того, вона організовувалася і певною мірою навіть управлялася в межах округів. Тому розгляд розвитку доброчинності у Київському навчальному окрузі видається закономірним і актуальним.

---

¹ Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – поч.ХХ століття). – Кіровоград, 1998. – 179с.; Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918): Дис...канд.іст.н. – К, 1996. – 206с.; Гуз А.М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1914рр.): Дис...канд.іст.н. – К, 1997. – 205с.; Донік О.М. Доброчинна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина ХІХ – поч.ХХст.): Дис... канд.іст.н. – К, 2001. – 211с.; Ступак Ф.Я. Діяльність благодійних товариств Києва другої половини ХІХ – поч.ХХст.: Дис...канд.іст.н. – Київ, 1997. – 156с.; Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края. /Издательство Батюшкова П.Н. - С-Пб, 1888.; Каретников С.М. Вольнская губерния. Географический, исторический очерк губернии. – Почаев, 1912; Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991.; Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К, 1989.; Єфименко О.Я. Історія України та її народу. - К, 1992.; Аркас М. Історія України-Русі. – К, 1991. та ін.

Київський навчальний округ виник з колишнього Віленського навчального округу і як адміністративна одиниця оформлений у 1832 році. Таким чином, не зовсім коректно розглядати історію доброчинності у сфері освіти цього округу, починаючи з 1803р., тобто із затвердження відомого „Статуту...”. Однак позбавити історико-педагогічне дослідження доброчинності таких об'єктів, як Кременецький ліцей та університет св.Володимира, - не є можливим, оскільки підвалини системи доброчинності в освіті другої половини ХІХ століття закладалися саме фундаторами цих та інших навчальних закладів. Тому будемо вважати територіальними межами нашого дослідження Київський навчальний округ (яким він був у 1832-1914рр, тобто до Першої світової війни), з поправкою на належність частини цього округу до Віленського у 1803-1832рр. Додамо також, що київська губернія протягом 1817-1832 рр. знаходилася у складі Харківського навчального округу, а волинська і подільська у складі цього округу знаходилися всього один рік – 1831.

З 1832 року до Київського навчального округу ввійшли волинська, подільська, київська та чернігівська губернії, - тобто колишній т.зв. ”південно-західний край”, як його означували історики та мемуаристи ХVІІІ-ХІХ століття, або Правобережжя, та лівобережна чернігівська губернія. У 1839 році до цього округу долучилася ще й полтавська губернія (з Харківського навчального округу).

Розвиток доброчинної допомоги у межах навчального округу, передусім, покладався на попечителя округу і залежав від громадянської позиції його мешканців. Ситуація у Київському навчальному окрузі протягом усього досліджуваного періоду залишалася нестабільною та неоднозначною. Найбільш тривожними хронологічними відрізками при цьому були періоди заворушень на Правобережжі (передусім, польських повстань 1831 та 1863рр.), що неминуче накладало відбиток на розвиток освіти в краї. Крім цього, по території округу проходила т.зв. „межа осілості” євреїв; таким чином, саме тут був можливим розвиток єврейської освіти, що відбувався за

значної допомоги місцевої єврейської громади. Цей процес, безумовно, залежав від загальноімперських та регіональних соціально-політичних умов та ставлення влади до єврейського населення краю.

Першим попечителем Київського навчального округу став Єгор Федорович (у деяких джерелах – Теодорович²) фон Брадке³.

Проте відраховувати керівництво київським навчальним округом від Є.Ф. фон Брадке було б не зовсім коректно, оскільки його діяльність (у тому числі й щодо формування системи добродійної допомоги навчальним закладам краю) ґрунтувалася на традиціях підтримки системи освіти, закладених попередниками попечителя – князем Адамом Єжи Чарториським (як попечителем Віленського навчального округу на початку ХІХ століття), та Тадеушем Чацьким – візитатором шкіл волинської, подільської та київської губерній. Таким чином, губернії, що стали основою майбутнього київського навчального округу, належали до попечительства вказаних двох шляхтичів. Кожен з них вніс чималий внесок у стягнення до навчальних закладів коштів на їх утримання; нагадаємо, що держава брала участь у фундуванні нових навчальних закладів за Статутом 1803 року, але лише частково. У 1803р. на зібранні волинського католицького духовенства Т.Чацький досяг згоди з ними про утримання власним коштом школи при кожному костелі в губернії.

Особливу форму едукативних фондусів становили заповіти. Деякі з фундаторів, заповідаючи певні суми парафії, розпоряджалися про призначення частини з них на утримання вчителів і костельних шкіл⁴.

Крім фондусів повітових училищ, візитатор заснував подушний едукативний фондус – по 1 рублю асигнаціями з кожної ревізької душі. Разом цей фондус склав 46 200 руб. На ці кошти у Києві засновувалася

---

² L.Zasztowt. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997. – S.37.

³ Єгор Федорович фон Брадке походив з онімеченої родини шведський дворян, яка переїхала до Росії за часів Петра І. З 1815 року він перебував на службі в російській армії; у 30-х рр. ХІХ століття перейшов на цивільну службу.

⁴ D.Beauvois. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832. – т.ІІ. – S.271.; Сбитнев И.М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Вольни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских.–К.–1887.–94 с.

гімназія; у Вінниці ж шляхта створила свій едукаційний фондуш (15 000 руб.) – на гімназію і училища Поділля.

Т. Чацький особисто звертався до місцевих губернаторів, предводителів дворянства з рекомендаційними листами від міністра освіти та А. Чарториського і збирав кошти на устрій гімназії в Кременці. Крім того, він вклав в цю справу 2/3 свого власного капіталу. Загальна сума пожертвувань до часу затвердження Статуту становила 415.455 злотих 19 грошей (62.318 руб. 33.5 коп.сріб.). Одразу після створення гімназії був виданий царський указ, який закріплював за закладом Кременецьке Староство, яке давало спочатку 3.035 руб.сріб. річного прибутку, а згодом — 7.036–7.345 руб. сріб.⁵ Крім того, гімназія отримувала щорічну підтримку від влади у розмірі 5.700 руб.сріб. Через два роки їй було віддано у користування лісові угіддя та будинок колишнього базилянського монастиря. Т.Чацький покладався, передусім, на твердість даного шляхтою слова, - і не помилився, оскільки пожертви на Волинський ліцей були досить значними, хоча й по-різному оцінювалися – як сучасниками, так і науковцями ХХ століття. Адже кожна з нововідкритих Т.Чацьким шкіл, не тільки ліцей, вимагала все нових і нових коштів на утримання, а відтак - збільшення фондусів. Спроби Т.Чацького розширити інститут фундаторства спричинили до низки скарг на його освітню діяльність на Волині, щодо методів організації шкільництва та фінансових зловживань, які, однак, не завадили розвиткові Кременецького (Волинського) ліцею до рівня найзначнішого навчального закладу для поляків Волині у ХІХ столітті⁶.

На долю першого попечителя офіційно окресленого Київського навчального округу випало підтримувати розвиток нових навчальних закладів, передусім, університету св. Володимира у Києві. При цьому особисті якості попечителя та його вміння налагоджувати стосунки з генерал-губернаторами краю (Василем Левашовим та Олександром Гур'євим)

⁵ Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині у ХІХ – першій половині ХХ століття: Монографія. – Житомир: Житомир.держ.пед.ун-тет, 2002. – 124с.

⁶ D.Beauvois. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832. – t.II. – 344s.; Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997.

відігравали не останню роль. Сучасники характеризували Євгена фон Брадке як людину великого такту й вихованості, хорошого організатора⁷. Він перебував на посаді попечителя округу протягом неповних шести років, згодом обійняв посаду попечителя Дерптського навчального округу.

Згадані вище генерал-губернатори лише позірно займалися справами київського навчального округу; користаючись з достатньої умілості попечителів, вони приділяли освітнім справам увагу час від часу. Ситуація докорінно змінилася після затвердження на посаді генерал-губернатора Дмитра Гавриловича Бібікова⁸. Деякі дослідники історії освіти називають 1837⁹-1852рр. „епохою Бібікова” на Правобережжі¹⁰. Цьому генерал-губернаторові довелося працювати з двома попечителями Київського навчального округу – князем Сергієм Івановичем Давидовим (у 1838-1845рр.)¹¹ та генералом І. Траскіним (у 1846-1848рр.)¹², які при цьому опинилися у повній залежності від генерал-губернатора. Про це свідчить навіть стиль на структура архівних справ щодо добродійних пожертв на території округу: до 1839 року оформлення добродійних пожертв, як правило, стосувалося канцелярії попечителя округу, натомість протягом 1839-1851рр. всі справи щодо добродійних пожертв направлялися до т.зв. „фондушового столу” канцелярії генерал-губернатора.

На період губернаторства Д.Бібікова припадає також лівова частка судових справ щодо повернення фондусів та сплати боргів щодо них

⁷ Див.: Bobrowski T. Pamietniki. – t.1. – Kijow: Nakl. Ksiegarni L.Idzikowskiego, 1909. – S.212

⁸ Бібіков Дмитро Гаврилович (1792-1870) - російський державний діяч. Учасник війни з Наполеоном. З 1819р. займав посади віце-губернаторів: володимирського, саратовського, московського. З 1837 року - військовий губернатор Київської, генерал-губернатор Волинської, Київської та Подільської губерній. Проводив значну русифікаторську діяльність на Правобережжі. З 1852 року - міністр внутрішніх справ Російської імперії.

⁹ Д.Г.Бібіков був спочатку призначений київським військовим губернатором, а згодом – генерал-губернатором південно-західних губерній.

¹⁰ L.Zasztowt. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawniej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997.; D.Beauvois. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832. – t.II. – 412s.

¹¹ Сергій Іванович Давидов, за свідченням сучасників, відзначався крайніми лінощами і небажанням взагалі втручатися у справи навчального округу; біографічні словники містять, крім того, відомості про його некомпетентність у справах організації освіти в краї. Напевно, такий попечитель навчального округу певною мірою влаштував честолюбного і авторитарного генерал-губернатора [Bobrowski T. Pamietniki. – t.1. – Kijow: Nakl. Ksiegarni L.Idzikowskiego, 1909. – S.291; Русский биографический словарь. – т.XV. – СПб, 1910. – С.529]

¹² Генерал І. Траскін прийшов на посаду попечителя навчального округу з поліційного відомства, що саме по собі наклало відбиток на стиль його управління; втім, він затримався на цій посаді всього три роки.

шляхтою південно-західних губерній. Особливою проблемою при цьому виявилось повернення фондусів колишнього Волинського (Кременецького) ліцею до університету св. Володимира. Йдеться про те, що попередні генерал-губернатори й попечителі Київського навчального округу цим фактично не займалися; пожертви у вигляді відсотків з фондусових капіталів частково вносилися до каси університету, частково заборговувалися. У період з 1940 по 1850 рік переважна більшість фондусів Волинської гімназії були переписані на користь університету св. Володимира, на що генерал-губернатор звертав особливу увагу¹³.

Генерал-губернатор Д. Бібіков настільки серйозно втручався у справи керівництва освітою, що з власної ініціативи звільнив попечителя округу генерала Траскіна і сам особисто виконував обов'язки попечителя навчального округу¹⁴, - аж до свого призначення міністром внутрішніх справ Російської імперії. Однак до компетенції „губернатора-попечителя” належала, безумовно, стратегічна діяльність; тактичну ж площину реалізовував його безпосередній помічник – Михайло Володимирович Юзефович¹⁵.

Дмитро Гаврилович Бібіков став безпосереднім ініціатором закриття на кільканадцять місяців університету св. Володимира – після викриття т.зв. „списку Конарського”¹⁶. Ця політична справа стала причиною зростання нагляду за учнями гімназій та студентами університету, що спонукало генерал-губернатора до ініціювання т.зв. „спільних квартир” та більш жорсткого ставлення до вихователів пансіонів. З іншого боку, заснування спільних учнівських квартир викликало збільшення добродійних пожертв,

---

¹³ Детальні відомості про фондуси університету св. Володимира містяться у: Владимирский–Буданов М.Ф. История Императорского университета св. Владимира. – К, 1884. – 227с..

¹⁴ Тому ціла низка архівних справ містить звертання директорів гімназій та училищ губерній Київського навчального округу безпосередньо до генерал-губернатора, що саме по собі порушувало субординацію у чиновницькій ієрархії; однак при цьому генерал-губернатор отримав можливість безпосередньо впливати на розвиток освіти у краї за умови спонукання до добродійності місцевої громади.

¹⁵ М. Юзефович, між іншим, доклав зусиль до ліквідації Кирило-Мефодіївського товариства та арешту його засновників – Тараса Шевченка і Миколи Костомарова.

¹⁶ Про це досить детально описано у історичних розвідках Заштовта Л., Дубецького М., Батюшкова М. та ін. [Zasztowt L. Kresy. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. – Warszawa, 1996.; Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края /Изд-во Батюшкова П.Н. – С-Пб, 1888.; Dubiecki M. Młodzież polska na Uniwersytecie Kijowskim przed rokiem 1863. – Kijow: Nakl. Księgarni Leona Idzikowskiego, 1909. – 88s.; Bobrowski T. Pamietniki. – t.1. – Kijow: Nakl. Księgarni L. Idzikowskiego, 1909. тощо].

оскільки мешканці краю були також зацікавлені у більш-менш комфортних умовах проживання своїх дітей під час їх навчання. Сама по собі ідея спільних учнівських квартир стала потім предметом спеціального обговорення у періодичних друкованих виданнях і критикувалася¹⁷.

До „епохи Бібікова” належить також розвиток жіночої освіти в Київському навчальному окрузі; на створення жіночих навчальних закладів також вимагалися значні добродійні кошти, особливо на Київський інститут шляхетних дівчат.

Після переведення Д.Бібікова на посаду міністра внутрішніх справ імперії наступний генерал-губернатор, Іларіон Іларіонович Васильчиков ще деякий час (1852-1856рр.) суміщав цю посаду з попечительством над Київським навчальним округом. Мемуаристи характеризують його як повну протилежність Д.Бібікову, людину товариську, толерантну, помірковану, що значно знизила рівень хабарництва й чиновницького свавілля у регіоні¹⁸. Сприяла такому ставленню до генерал-губернатора й загальна соціально-політична ситуація в Російській імперії і на Правобережжі (поступове просування до селянської реформи, просвітницькі ідеї Олександра II). Тому й ситуація у навчальному окрузі пом'якшилася, стала більш стабільною й прозорою. Попечителями Київського навчального округу на той час були: Микола Іванович Ребіндер (1856-1858); Микола Іванович Пирогов (1858-1861), барон Олександр Павлович Ніколаї (1861), барон де Вітте (1862-1864).

Микола Іванович Ребіндер був чи не наймолодшим попечителем Київського навчального округу за всю історію його існування, бо на час її прийняття мав лише сорок шість років, і вже був досить досвідченим урядовцем (служив у Департаменті закордонної торгівлі, чиновником Міністерства справедливості, Міністерстві закордонних справ). Йому належить заслуга реформування навчальних програм для середньої освіти округу; він, як свідчать історичні джерела, був людиною досить

---

¹⁷ Центральний державний історичний архів у м.Києві (ЦДІА): Ф.707, оп.87, спр.3788, 1857р.; Ф.707, оп.87, спр.3803, 1857р. та ін.

¹⁸ Bobrowski T. Pamietniki. – t.1. – Kijow: Nakl. Ksiegarni L.Idzikowskiego, 1909.; Zasztowt L. Kresy. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. – Warszawa, 1996. – S.94.

прогресивною і освіченою¹⁹. Ненадовго затримавшись на посаді попечителя округу, він зробив хорошу кар'єру: попечителя одеського округу, тоді директором департаменту Міністерства освіти Росії, згодом – членом Правлячого Сенату.

Його наступник, Микола Іванович Пирогов, цілком справедливо вважається чи не найзначнішою фігурою серед попечителів Київського навчального округу, не дивлячись на короткий час цього урядування. Це, між іншим, пояснюється тим, що М.Пирогов був не стільки чиновником, скільки науковцем – хірургом, анатомом, педагогом. Його науково-педагогічній діяльності присвячене широке коло наукових і науково-популярних досліджень²⁰. Як попечитель Київського навчального округу, М.Пирогов дотримувався засад реформування системи освіти, її науковості й доступності. Як цілком справедливо зауважує Л.Заштовт, М.Пирогов „...був єдиним попечителем навчального округу, який отримав цю посаду не завдяки військовим чи управлінським заслугам, але лише завдяки своїй освіченості і науковим працям”²¹. Це тим більш дивно, що навіть визнаний реформатор освіти імператор Олександр I (якому, власне й належить заслуга розвитку широкого добродійного руху у сфері освіти України) переважно призначав на посади візитаторів і попечителів або знаних політиків, або урядовців-чиновників.

Миколі Івановичу Пирогову належить ініціатива здійснення в Київському навчальному окрузі реформи середніх навчальних закладів, а також реалізація ідеї про заснування по всій території округу народних шкіл (у 1859 році). З іншого боку, він погодився на впровадження більш жорстких правил нагляду за студентами Київського університету, що виявилось у забороні зібрань для студентів університету без згоди його керівництва. Тому

---

¹⁹ М.І.Рєбіндер був родинно пов'язаний з декабристами; він був одружений на дочці одного з них – Сергія Трубецького [Zasztowt L. Kresy. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. – Warszawa, 1996. – S.94.]

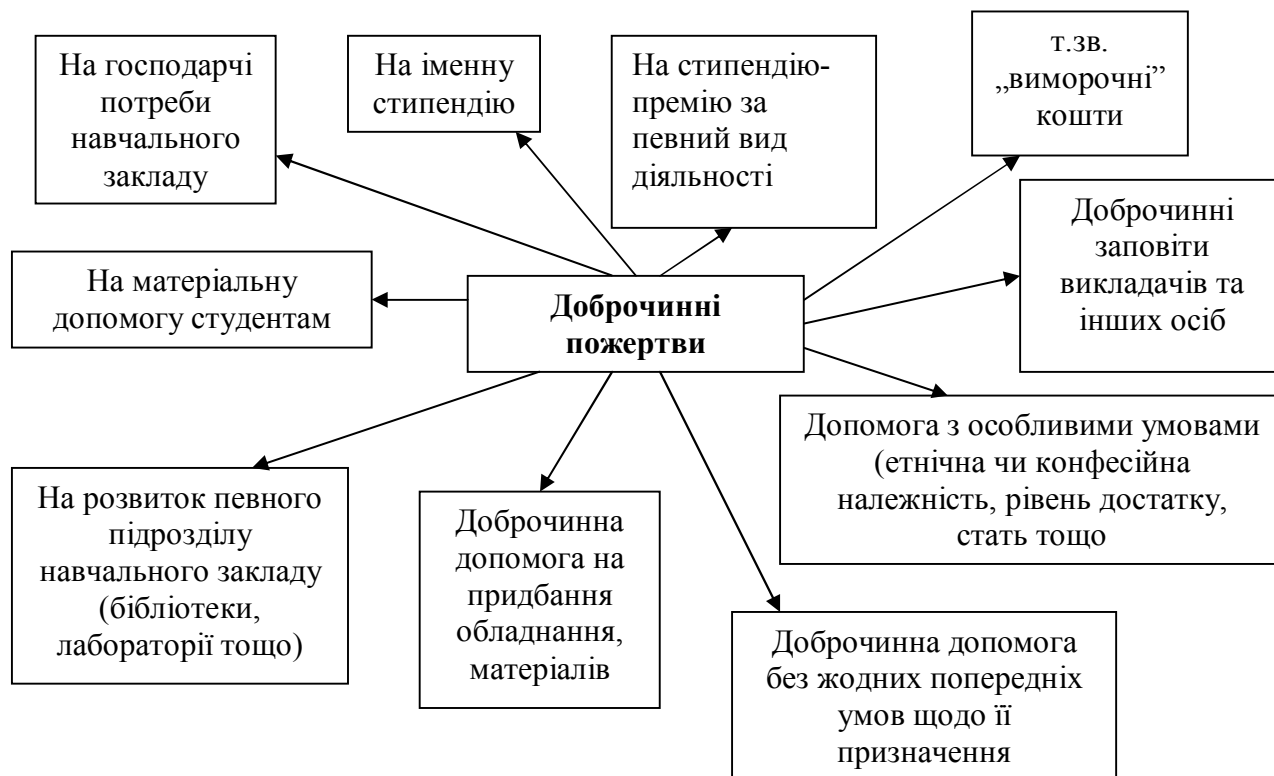
²⁰ Див., напр.: Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX — на початку XX століття: У 2 кн. — Кн 1. — К.: Наук. світ, 2000. — 307 с.; Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). — К: ТОВ «МФА», 1997.— 178с.; Шевченко Л. М.І Пирогов в Україні — К : НАН України, 1996 — 128 с.; Сихарулідзе Ш К. Общественно-педагогическая деятельность великого русского ученого Н.И. Пирогова. - Тбилиси, 1955. — 165 с.

²¹ Zasztowt L. Kresy. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. – Warszawa, 1996. – S.95.

дослідники не завжди однозначно оцінюють його адміністративно-організаційну діяльність – ліберальну, з одного боку, та авторитарну – з іншого²².

Загалом види доброчинності в Київському навчальному окрузі у ХІХ столітті представлені на рис.1.

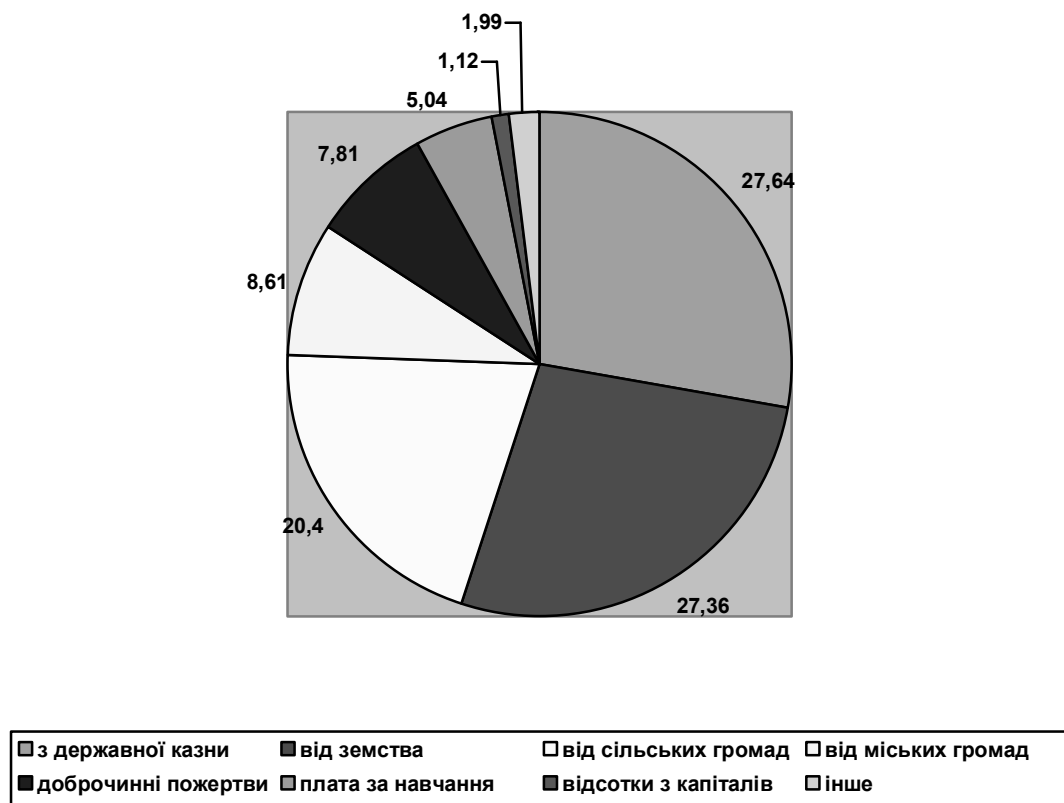
Рис.1. Види доброчинних пожертв на розвиток освіти в окрузі в ХІХ – початку ХХ століття.

У 1861 році справами Київського навчального округу опікувався барон Ніколаї, що згодом перебував короткий час на посаді міністра освіти Російської імперії, а згодом – Ф.Ф.Вітте. Обидва попечителі прагнули до продовження освітньої політики М.І.Пирогова, що зі змінним успіхом їм і вдавалося (оскільки погіршення соціокультурної ситуації в імперії загалом цьому не сприяло). Після призначення попечителем Київського навчального округу князя Олександра Ширинського-Шихматова ситуація з впровадженням нових реформ не покращилася; однак друга половина ХІХ століття відзначилася відносним наведенням порядку у звітності попечителів

²² Див.: Zasztowt L. Kresy. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. – Warszawa, 1996. – S.95-97; Bobrowski T. Pamietniki. – t.1. – Kijow: Nakl. Ksiegarni L.Idzikowskiego, 1909.

округів; звіти стали публікуватися для службового вжитку, стали структурованими, а отже, вимагали певної статистичної обробки. Останнє дає можливість сучасному досліднику простежити певні тенденції, суперечності, традиції освітньої політики на території округу. Крім цього, звіти попечителів навчальних округів надають широку інформацію про найбільш значні добродчинні пожертви на користь навчальних закладів, а також про місце та роль добродчинності у розвитку освітньої сфери регіону²³.

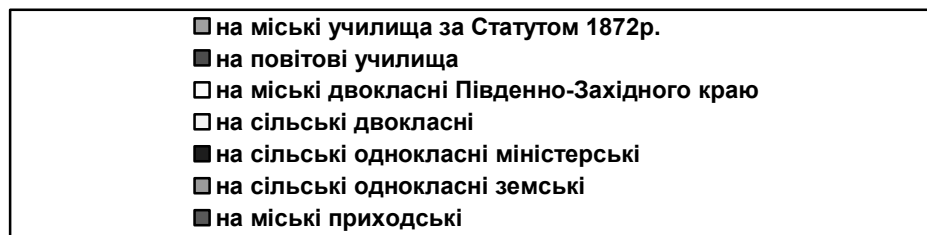
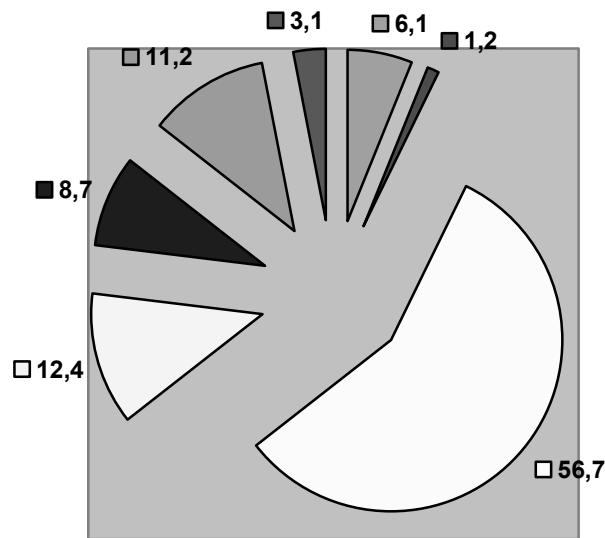
За допомогою діаграми можна представити місце добродчинності серед інших джерел існування навчальних закладів у другій половині ХІХ століття (рис.2).

Рис.3. Частка добродчинних пожертвувань серед джерел фінансування навчальних закладів у 1887р. (у відсотках)

Як видно з діаграми, загальна частка добродчинних пожертвувань складає 8,93% (відсотки з капіталів та пожертви). Ця сума складала 101 953 руб. і розподілялася між усіма навчальними закладами (рис.3).

²³ Див.: Отчет попечителя Киевского ученого округа за 1887г. – К, 1888. – 118с.; а також за 1888-1911рр.

Рис.3. Розподіл добродчинних коштів між різними типами навчальних закладів (у%).

Варто зауважити, що системи у розподілі коштів не було ніякої; все зумовлювалося регіоном, локальними соціокультурними умовами; не останню роль відігравав особистісний фактор – як щодо жертводавців, так і щодо адміністрації училищ та її організаторських здібностей. Однак одна особливість простежується одразу – це значна частка добродчинних пожертв на міські училища західних губерній (56,7% від загальної суми пожертвувань). Попечитель цілком справедливо зауважує, що у системі фінансування рік на рік не приходився; навіть стабільні кошти державного казначейства не забезпечували сталого розвитку навчальних закладів. У звіті зазначено, що головними опікунами училищ виступали у Полтавській, Чернігівській, Подільській і Київській губерніях – казна і сільські громади; а в Волинській губернії – побічні джерела, а саме пожертви приватних товариств та відсотки з капіталів. Саме тут попечитель згадує про давні едукативні фондуші, називаючи їх серед джерел фінансування, і саме на території Волині: „Серед однокласних сільських училищ деякі утримуються

за рахунок збору з державних селян, інші – на кошти сільських громад, з доданням фундушів...»²⁴.

Таким чином, Київський навчальний округ став одним з найбільших осередків доброчинності у сфері освіти у ХІХ – початку ХХ століття, ґрунтуючись на давніх традиціях доброчинності, закладених під час заснування Кременецького ліцею, перших гімназій та народних училищ. Ознак системності цей процес набрав у другій половині ХІХ століття під впливом розвитку юридичного поля та соціально-економічного поступу держави. Організацією доброчинності займалися, передусім, попечителі навчальних округів, підтримувані громадськістю, етнічними та конфесійними інституціями у навчальному окрузі.

---

²⁴ Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1887г. – К, 1888. – С.107.